

HISTORIJAT I ZNAČAJ ODLUKA OKRUŽNOG NOO-a ZA ISTRU OD 13. RUJNA 1943.

Ljubo DRNDIĆ
Lovre Milenića 33
Rijeka

UDK 949.713-3 Istra »1943«
Izlaganje sa znanstvenog skupa
UR. 19. 10. 1988.

Iz perspektive sudionika u pripremama, donošenju i objavljivanju Pazinskih odluka od 13. rujna 1943. g., autor, osim poznatih ocjena i interpretacija, daje i svoje viđenje događaja, uvjeta pod kojima su se oni odvijali, a osvrće se i na cjelokupni NOB Istre i zbivanja neposredno nakon rata.

Naglašava samostalnost i inicijativnost rukovodstva NOB-a Istre u donošenju mnogih odluka, demantira neke krive interpretacije Pazinskih odluka i pokreta do rujna 1943. g. i ukazuje na brojne specifičnosti u NOB-u Istre koje se često nisu shvaćale ni uvažavale.

Želio bih se, prije svega, zahvaliti organizatorima savjetovanja na pozivu da na njemu sudjelujem s temom: Historijat i značaj odluka Okružnog NOO-a za Istru od 13. rujna 1943.

Budući sam bio sudionik u pripremama, donošenju i objavljivanju javnosti odluka o sjedinjenju, svjestan sam mogućeg subjektivnog prilaza i gledanja na dramatične događaje o kojima je riječ, pa je normalno to i uvažavati.

S druge strane, o NOB-u naroda Istre i tadašnje Rijeke ponešto sam napisao i objavio, pa ne bih želio, a ne bi bilo ni od naročite koristi, ponavljati ono što je već poznato i usuglašeno. Zato umjesto iznošenja detaljne kronologije samih zbivanja, zadržao bih se, koliko to ograničenost vremena dozvoljava, na vlastitom viđenju nekih značajnih problema i karakteristika razvoja NOP-a Istre i Rijeke, posebno do kapitulacije fašističke Italije i neposredno nakon toga, o kojima su, po mom mišljenju, postojale a i danas postoje određene dileme i nedorečenosti, jednostrani prilazi pa i divergentna tumačenja.

Ono što sigurno nije više sporno to je ocjena da su Pazinske odluke od 13. rujna 1943. najznačajniji međaš u dugoj, mukotrpnj povijesti Istre, a općenarodni plebiscitarni ustanak i 25-dnevni period prve pune, sadržajne i sočne slobode, izvojevane sviješću i borbenom akcijom najširih narodnih slojeva i adekvatnim reagiranjem rukovodstva NOP-a - neponovljiv događaj, trajnih vrijednosti i dalekosežnih poruka.

Proglas Okružnog NOO-a za Istru od 13. rujna 1943. kojim se objavljuje kidanje svih veza s Kraljevinom Italijom i proglašava sjedinjenje s maticom zemljom Hrvatskom u novoj Jugoslaviji, predstavljao je izuzetno originalan primjer maštovite i stvaralačke primjene univerzalnog prava naroda na samoopredjeljenje, i kao takav bio je solidna osnova Istarskom saboru da 25. rujna 1943, autentične odluke od 13. rujna detaljnije razradi, a isto tako i solidnu osnovu ZAVNOH-u i AVNOJ-u da ih još u istoj godini, u ognju oslobodilačkog rata, kada su upravo udarani temelji nove Jugoslavije - uvjerljivo potvrde i ozakone.

U komplikanim poslijeratnim prilikama koje su nastale u Evropi i u svijetu, naša mlada ali odlučna diplomacija, pod Titovim geslom »Tuđe nećemo - svoje ne damo«, uz najširu podršku naših naroda i narodnosti, preko Pariške mirovne konferencije do Osimskih sporazuma, osigurala je međunarodno priznanje izvornih odluka o sjedinjenju, a zatim i novu konačnu talijansko-jugoslavensku državnu granicu, koja je tako korjenito poništila tešku i nametnutu nepravdu Rapalla.

Prema tome, kada danas s opravdanim zadovoljstvom ističemo velike vrijednosti, pa i širi evropski značaj dobrosusjedskih odnosa i svestrane suradnje Jugoslavije i Italije, onda je potrebno imati na umu da se upravo u temeljima takvog dobrog susjedstva i mira na Jadranu nalazi čvrsto ugrađena cjelovita oslobodilačka borba naroda Istre - Hrvata, Talijana i Slovenaca, njihove patnje i stradanja i mnogi, mnogi njihovi životi, a iznad svega razbuktali općenarodni ustanak s povijesnim Pazinskim odlukama od 13. i 25. rujna 1943. preko kojih se narod Istre sam pretvorio u oružje svoje slobode.

Bilo kakva drugačija interpretacija ne bi mogla izdržati odgovornu povijesnu verifikaciju.

Drugim riječima, sasvim je sigurno da se bez nesebične i svestrane pomoći i podrške svih naroda Jugoslavije, bez KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske i KP Slovenije, njihovih kadrova i politike, ne bi moglo zamisliti pokretanje, vođenje i uspješan završetak oslobodilačkog rata naroda Istre i Slovenskog primorja.

Ali je isto tako sasvim sigurno da bez najšire mobilizacije vlastitih snaga i herojskog marša 30.000 istarskih partizana, kao ni bez uspješne valorizacije dotadašnjih snažnih i autentičnih revolucionarnih pokreta hrvatskog, slovenskog i talijanskog stanovništva Julijske krajine, a iznad svega bez rujanskog općenarodnog ustanka 1943. i Pazinskih odluka samostalno donijetih pod osnovnom parolom: »Nije Tito koji hoće Istru, već je Istra koja hoće Tita« - ne bi bilo moguće na ovakav način slaviti i obilježavati jubileje sjedinjenja i slobode.

U toj čvrstoj i neraskidivoj povezanosti izvojevana je jedna od najznačajnijih i najvećih pobjeda cjelovitog jugoslavenskog oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Upravo s ovakvih polaznih pozicija koje sasvim jasno i određeno podvlače odlučujuću ulogu KPJ, odnosno KPH i njenog rukovodstva u pokretanju i vođenju oslobodilačkog rata naroda Istre - ni svečano raspoloženje obilježavanja 45-e obljetnice sjedinjenja ne bi trebalo biti razlogom ili preprekom da se - zbog povijesne istine i korisnih pouka za budućnost - također objektivno ne sagledaju i ocijene slabosti i propusti, sporosti i greške, pa i nepravilni postupci do kojih je dolazilo, uključujući i one rukovodstava i foruma KPH u odnosu na Istru, kako za vrijeme NOB-a, tako i poslije rata.

Spomenuti propusti, greške i nepravilnosti dolazile su, po pravilu, do jačeg i štetnog izražaja upravo onda kada se nisu respektirale evidentne i bogate istarske specifičnosti i postojeći, očito drugačiji, raspored društveno-političkih snaga.

Među hrvatskim, a posebno talijanskim stanovništvom Istre bili su, npr., gotovo nepoznati pojmovi domobranstva, HSS-a, ustaša, bijele garde, četnika, ljotićevaca i svega ostalog što je sačinjavalo strukturu monarhističke Jugoslavije ili se javilo nakon njenog sloma i kapitulacije. Istodobno npr., pojam narodnjaštva nije bio poznat u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, dok je u Istri imao duboke korijene i značenje. U njegovim okvirima položaj i uloga hrvatskog svećenstva Istre bila je također bitno drugačija. S druge strane, stanovništvu Istre, i hrvatske i talijanske narodnosti, nisu bile dovoljno poznate dotadašnje revolucionarne aktivnosti ni politička linija KPJ, jer su na tom području do 1941. postojale samo organizacije i kadrovi KP Italije i njihova teška i puna žrtava ilegalna borba protiv fašizma, o kojoj se u Jugoslaviji također nije dovoljno znalo.

Međutim, od 1941. značajno obilježje i posebnu specifičnost NOP-a Istre predstavljala je činjenica da su istovremeno postojale aktivnosti i djelovanje dviju komunističkih partija, KPI i KPJ, koje su tada zastupale bitno različite političke platforme, pa su međusobni odnosi kadrova i organizacija dviju partija, u kompliciranim ilegalnim uvjetima, bili često praćeni ozbiljnim dilemama, oštrim polemikama i neizbježnim ideološkim konfrontacijama, ali isto tako i tolerantnošću i strpljenjem da se pronađu praktična rješenja za suradnju i zajedničko djelovanje u NOP-u Istre.

Smatram da je i ovo nekoliko napomena dovoljno da se sagleda kako je u procesu izuzetno originalnog i specifičnog razvitka NOB-a na Istarskom poluotoku zabilježena jedinstvena povijesna pojava kakve nije bilo i nije moglo biti u drugim krajevima Jugoslavije, tj. da KPJ, odnosno KPH, preko svojih kadrova i organizacija u Istri i Rijeci, nije na vlastitim revolucionarnim tradicijama, već na revolucionarnim potencijalima KPI i nacionalno-oslobodilačkog narodnjačkog pokreta i njihovom stvaralačkom valorizacijom, povelila i organizirala antifašistički ustanak najširih razmjera. U toku ustanka, pored ostalog, talijanski su se komunisti, članovi KPI, kad su izmijenjene prilike to i zahtijevale, a osobito nakon Pazinskih odluka, uključivali u redove KPH da bi u njoj nastavili svoje revolucionarno djelovanje - isto onako kao što su za vrijeme 20-godišnje fašističke diktature mnogi hrvatski komunisti i revolucionari Istre i Rijeke nalazili svoje borbene mjesto u redovima KP Italije.

Možemo s puno ponosa danas isticati da je, savladavajući krupne teškoće i dileme, ostvarena suradnja članova, funkcionara i organizacija KPJ i KPI u toku oslobodilačke oružane borbe na riječko-istarskom području, pružila dragocjen doprinos i čvrsto je ugrađena u cjelokupan splet odnosa KPJ i KPI, pa i talijanskog i jugoslavenskih naroda koje danas karakterizira tako visok stupanj razumijevanja i prijateljstva.

Bilo je normalno da su se politički radnici, kadrovi KPH i SKOJ-a, koji su djelovali na terenu Istre i tadašnje Rijeke kontinuirano obraćali višim partijskim forumima (OK KPH za Hrvatsko primorje i CK KPH) za pomoć i upute, kako da postupe u pojedinim slučajevima i kompliciranim situacijama. Ali, nerijetko su, zbog otežanog održavanja veza i opravdanog ili neopravdanog zakašnjanja u odgovorima, bili prisiljeni preuzimati na sebe odgovornost da sami donose odluke, pa i one odlučujuće i presudnog karaktera, kakve su upravo bile Pazinske, rujna 1943.

Za potvrdu takvog stanja navest ćemo neke karakteristične primjere.

Uoči formiranja Prvog partijskog rukovodstva, sekretar partijske ćelije I. istarske partizanske čete, Josip Matas, u sačuvanom izvještaju OK KPH za Hrvatsko primorje, pokreće značajno pitanje odnosa KPJ i KPI i pita da li da organizacije dviju partija rade »odvojeno ili zajednički odnosno da li u part. rukovodstvo koje se upravo osniva uzmemo i jednog talijanskog predstavnika«. Bio je predviđen talijanski komunist iz Pule Giacomo Urbinz, koji se već 1941. povezao s NOP-om. Kako odgovor, nažalost, nije stigao, do spomenutog uključivanja nije došlo, ali bila je to uvjerljiva potvrda dubokog shvaćanja značenja suradnje i neophodne zajedničke borbe hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista, bez čije bi realizacije NOP Istre ostao osakaćen i osiromašen.

Kad smo se već dotakli pitanja Prvog partijskog rukovodstva potrebno je istaći da su oko načina i datuma njegovog formiranja, njegova sastava i karaktera, privremenog ili stalnog, u našoj publicistici i radovima pojedinih povjesničara vođene poslije rata mnoge diskusije. Bilo je opravdanih dilema i potrebe za dodatnim objašnjenjima, ali i neodrživih tvrdnji da PPR nije formirano 10. ožujka 1943. u Karobji, jer »imajući u vidu uobičajene i u organizacijskoj praksi obavezne norme ponašanja, njega je moglo formirati više partijsko rukovodstvo, konkretno OK KPH za Primorje, odnosno njegov ovlaštenu član«.

Razlozi nesporazuma su upravo bili u tome što su se politički radnici u Istri usudili postupiti »neuobičajeno«. Oni su, naime, već od 1942. uporno ukazivali OK KPH-u za Primorje na neophodnu potrebu formiranja samostalnog partijskog rukovodstva za Istru, što sačuvani izvještaji uvjerljivo potvrđuju. Međutim, odgovori nisu stizali, a budući da je rukovodeća partijska jezgra, priznata od nadležnog partijskog foruma u Istri već postojala - i to u partijskoj ćeliji Prve istarske čete - bilo je logično, i za NOP Istre od presudnog značaja, pokretanje inicijative o njenom prerastanju, uz određene kadrovske popune, u Prvo partijsko rukovodstvo za Istru, bez čekanja na formalno priznanje odozgo. Što se pak tiče polemike oko njegovog privremenog ili stalnog statusa, mišljenja sam, da je PPR, po načinu i vremenu kada je i kako formirano, a posebno po nezamjenjivoj, sudbonosnoj ulozi koje je imalo u rukovođenju oružanom borbom i u pripremama općenarodnog ustanka i odluka u njemu donijetih - u životnoj praksi oslobodilačkog rata naroda Istre uvjerljivo potvrdilo svoj autentičan i stalan karakter.

Na sličan, »neuobičajen« način djelovali su Okružni NOO i PPR za Istru kada su 13. rujna 1943, samo 4 dana nakon kapitulacije Italije, osjećajući puls i htijenja naroda, morali preuzeti odgovornost da, na liniji poznate strateške političke opredjeljenosti KPJ, samostalno donesu odluke o sjedinjenju, ne čekajući odobrenje viših foruma, koje u tadašnjim prilikama, uostalom, nije ni moglo stići.

Značajno je istaći da je Prvo partijsko rukovodstvo, u izvještajima OK KPH-u, pored ostalog, argumentirano objašnjavalo i političku opravdanost punopravnog sudjelovanja istarskih predstavnika na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a, jer su ocjenjivali da nabujale težnje najširih slojeva većinskog hrvatskog naroda Istre za sjedinjenjem s Hrvatskom i Jugoslavijom treba što efikasnije i brže afirmirati i da se to pitanje ne može nikako odgađati za poslijeratno vrijeme (na čemu je u završnom periodu NOP-a, kao što je poznato, inzistiralo rukovodstvo KPI). Međutim, to se prisustvo istarskih predstavnika nije ostvarilo, a moglo se ostvariti.

Neophodna su, također, daljnja istraživanja u pogledu ključnog pitanja vođenja ili ne vođenja oružane borbe na teritoriju same Istre. Nakon uspješnih vojnih akcija

Prve istarske čete, a zatim snažne ofanzive talijanskih vojnih formacija u prosincu 1942. u kojoj je sudjelovalo 15.000 fašističkih vojnika, borci Prve istarske čete su bili prisiljeni privremeno se povući prema Kastavštini i Brkinima u Slovenskom primorju. Međutim, već u prvom tromjesečju 1943, NOP Istre je bio toliko ojačao da je Partijsko rukovodstvo na svom drugom sastanku, travnja mjeseca, istaklo i zahtjev da se oružana borba bez odlaganja nastavi i u samoj Istri, iako je i dalje ostala orijentacija upućivanja istarskih boraca preko rapallske granice u primorsko-goranske jedinice, gdje je zbog političkog značaja trebalo odmah pristupiti formiranju posebnih istarskih partizanskih formacija koje bi se, s već stečenim borbenim iskustvom, prebacile i efikasno djelovale na teritoriju Istre.

Istovremeno, PPR je od OK KPH i štaba V. operativne zone za Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istru uporno tražilo i da se u Istru hitno uputi bar jedna desetina iskusnih boraca, vojno-političkih radnika, jer je ocjenjivalo da su usprkos izuzetno nepovoljnim geografskim prilikama i gustoj mreži cesta i fašističkih garnizona - sazreli uvjeti za pojačane vojne akcije.

Sačuvani partijski i drugi dokumenti potvrđuju da je OK KPH bio s tim suglasan i zalagao se da se unutar primorsko-goranskih vojnih formacija osnuje istarski bataljon, eventualno i brigada, kao i prva četa riječkih boraca. Danas je sigurno sasvim jasno od kolike bi važnosti bilo ostvarenje toga zadatka.

Međutim, tražena desetina i oružje, do kapitulacije Italije, nisu stigli, niti je u Primorsko-goranskoj diviziji došlo do osnivanja posebnog istarskog bataljona, odnosno brigade, iako je boraca iz Istre za ostvarenje toga zadatka bilo više nego dovoljno.

U takvoj situaciji rukovodstvo NOP-a Istre bilo je ponovno prisiljeno preuzimati na sebe zadatke koji su u stvari spadali u nadležnost vojnih štabova, pa inicijativno prilazi organiziranju mreže partizanskih udarnih grupa, koje u periodu do kapitulacije Italije vrše likvidaciju fašističkih agenata, uništavaju postrojenja u rudnicima boksita i električne centrale u Raškom rudniku, dižu u zrak vlak natovaren municijom u neposrednoj blizini same Pule i organiziraju spektakularnu sječju telefonskih i električnih stupova na teritoriju cijele Istre, koja je izazvala strahovitu paniku fašističkih glavešina. Sve je to u praksi uvjerljivo potvrđivalo punu opravdanost takvih »neuobičajenih« samostalnih inicijativa i orijentacija. Sve to zajedno, kao i još mnogi primjeri koje je ovdje nemoguće detaljnije navoditi - uvjerljivo potvrđuju da se pazinski 13. rujana 1943. nije pojavio »slučajno i spontano«, kako se to u ne malom broju kasnijih izvještaja i analiza tvrdilo, a što ni do danas nije do kraja i cjelovito demantirano.

Tvrdoglava je i neoboriva istina da su se u Istri već od 1941. g., pored brojnih fašističkih garnizona i fašističke vlasti u gradovima, pored asfaltiranih i bijelih cesta i prometa po njima, počeli organizirati centri oslobodilačkog pokreta, vojno-pozadinski punktovi i prva partizanska četa, partijske i skojevske organizacije i njihova rukovodstva, NOO-i i brojne organizacije žena i omladine. Prikupljala se hrana, odjeća i obuća, novac, lijekovi i oružje. Uspostavljena je stalna kurirska i poštanska služba i redovno raspućavanje partizanske štampe. NOF Istre objavio je brojne proglašene na hrvatskom i talijanskom jeziku, a prije kapitulacije Italije pojavili su se i prvi brojevi »Glasa Istre«. Bili su već udareni solidni temelji jedinstvu i fratelanzi hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista, a uz savladavanje ozbiljnih teškoća, i suradnji s kadrovima i organizacijama KP Italije. Partizanskom mrežom putova, predvođene iskusnim i vještim kuririma, kretale su se kolone istarskih boraca, među njima i talijanskih antifašista, prema Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, Slovenskom

primorju, Lici i Kordunu, da bi u jedinicama NOV aktivno i hrabro i s velikim žrtvama sudjelovali u rađanju slobode u novoj Jugoslaviji. Istodobno, na samom terenu Istre, kao što je već rečeno, stvarale su se udarne partizanske grupe, s kojima su politički radnici i aktivisti NOP-a zajedno sudjelovali u oružanim i drugim akcijama.

Tako je narod Istre stvarao »državu u državi« i pod rukovodstvom kadrova KPJ, odnosno KPH, svog Prvog partijskog rukovodstva i ONOO-a, te više tisuća aktivista, organizirano i svjesno, a ne spontano i slučajno, išao u susret plebiscitarnom ustanku i povijesnim Pazinskim odlukama od 13. i 25. rujna 1943.

Naša historiografija i publicistika su, zajedničkim odgovornim naporima i istraživanjima u posljednjim desetljećima, znatan dio netočnog i jednostranog u ocjenjivanju NOP-a Istre korigirale, pa se i o pazinskom 13. rujnu 1943. piše mnogo dokumentiranije i zrelije. Međutim, nije se uvijek tako raspravljalo i ocjenjivalo. Još u toku NOB-a, a naročito u prvom deceniju nakon rata (a ostaci takvih mišljenja zadržali su se tu i tamo i do danas), Pazinske odluke o sjedinjenju su na ovaj ili onaj način stidljivo spominjane ili čak prešućivane. Naročito je bio potcjenjivan i krivo interpretiran period NOP-a Istre do kapitulacije Italije, pa su se pojavljivale teorije o tzv. spontanosti općenarodnog ustanka, kao i ponižavajuće i neistinite tvrdnje da je oslobodilački pokret i ustanak u Istri u stvari tek tada i otpočeo.

Po mome mišljenju, osnovni razlog takvim iskrivljenim tumačenjima bio je u tome što su dogmatsko-birokratske tendencije u državno-partijskim rukovodstvima i forumima i u dijelu funkcionara Hrvatske, ne uvažavajući u mnogo čemu ovdje opravdano istaknute originalne i nezaobilazne istarske specifičnosti i odlučujući značaj njihove svestrane revolucionarne valorizacije - dosta dugo nametale netolerantne nesporazume i razvijale nepovjerenje prema istarskim kadrovima iz revolucije. Ti su ljudi, zbog pružanja odlučnog otpora, na različite nedemokratske načine bili onemogućavani i udaljavani iz Istre i Rijeke uz česta stroga kažnjavanja, vrijeđanja i etiketiranja, posuđena iz dobro poznatog staljinističkog arsenala naših boja i provenijencija. Treba reći da su se pod takvim udarom prvenstveno našli oni politički radnici i partijski kadrovi koji su bili pokretači NOP-a u Istri i rukovodili njime do njegovog prerastanja u općenarodni ustanak, pa i kasnije, do njegova pobjedničkog završetka. Budući da njihova imena u dosta dugom periodu nije bilo oportuno spominjati, dolazilo je do prešućivanja i potcjenjivanja onog velikog i značajnog, što je postignuto upravo uz aktivnu angažiranost neopravdano etiketiranih i oklevetanih kadrova.

Daleko sam od pomisli da i politički radnici, kadrovi KPH i SKOJ-a na terenu Istre i Rijeke nisu u svom djelovanju imali slabosti i propusta i sasvim je sigurno da nisu učinili sve ono što su boljom organizacijom i snalaženjem još mogli ostvariti. Ali, s druge strane, nema razloga da se ne sagledaju i objektivno ocijene i greške i propusti, neopravdana kažnjavanja i nedovoljno prisustvo rukovodstava i foruma KPH u razvoju NOP-a Istre, naročito u njegovoj početnoj fazi. Potrebno je, npr., detaljnije analizirati zašto je prvi član OK KPH za Hrvatsko primorje, foruma koji je bio direktno zadužen za NOP Istre - Silvo Milenić Lovro stigao u Istru tek aprila 1943, a prvi član CK KPH i ZAVNOH-a koji je došao u Istru, Jakov Blažević (izuzevši kraći boravak instruktora CK Anke Berus u Rijeci 1942) stigao u Pazin tek 25. rujna 1943, nakon što su autentične odluke o sjedinjenju bile već donijete i posebnim proglasom objavljene narodu. Istovremeno, treba bar napomenuti da je prvi član CK KP Slovenije, Oskar Kovačič stigao u Buzet, Prodol i Pulu već jula 1941. godine. Međutim, to je zasebna tema koju je ovdje nemoguće detaljnije razraditi.

Nažalost, ni poslijeratni razvoj događaja, u prvom svom deceniju, nije se uvijek odvijao u skladu s težnjama Pazinskih odluka. Posebno težak i bolan bio je period optiranja i napuštanja Istre od strane znatnog dijela talijanskog stanovništva, pa i mnogih hrvatskih i slovenskih obitelji, kojega talijanski povjesničari često nazivaju istarskim eksodusom, a talijanska iredenta ga kontinuirano zloupotrebljava ne bi li obezvrijedila izuzetnu masovnost i snagu NOP-a Istre i Rijeke, a posebno autentičnu vrijednost Pazinskih odluka o sjedinjenju. Talijanski iredentisti grlato proturaju falsifikate o tome kako se ogromna većina naroda Istre nije opredijelila za sjedinjenje, već da je Istra bila nasilno okupirana od JNA, što poslijeratni eksodus i potvrđuje.

Smatram da je veoma štetno i krajnje zabrinjavajuće što naša historiografija i publicistika o tome uglavnom i dalje šute iako je 40-godišnja distanca od neposrednih poslijeratnih zbivanja više nego dovoljna da se o njima časno, objektivno i istinito progovori.

Sigurno je da su mnogi subjektivni i objektivni faktori i na jednoj i na drugoj strani kumovali spomenutom nepovoljnom razvoju događaja. Međutim, bez odgovarajućih objašnjenja i argumentiranog razobličavanja histeričnih napada iredente, koja povremeno uspijeva obmanuti dio talijanske pa i svjetske javnosti - ispada ponekad da je odgovornost i krivnja za optiranje i odlazak znatnog dijela stanovništva Istre i Rijeke - isključivo na našoj strani.

Dozvolite samo par napomena.

U zaoštrenim poslijeratnim blokovskim sukobima, tadašnja talijanska Vlada, uz izuzetnu podršku Vatikana, vodila je žučljivu antikomunističku politiku da bi, uz angažiranje znatnih financijskih, propagandnih i drugih sredstava, što veći dio, naročito talijanskog stanovništva, zastrašivanjem i klevetama izvukla iz tzv. »slavenskog i komunističkog pakla« u Istri i Rijeci. Suvremena službena Italija kritična je prema tadašnjoj kratkovidnoj politici svojih prethodnika, jer bi, neosporno je, i njenim vlastitim, a i našim zajedničkim interesima odgovaralo da je talijanska narodnost u Jugoslaviji ostala brojnije zastupljena. Zatim, u dramatičnim događajima 1948, kao što je poznato, rukovodstvo KPI je stalo na stranu Kominforma, da bi nekorektnim, često i militantnim djelovanjem, izazivalo krizu među komunistima i antifašistima talijanske narodnosti u Istri i Rijeci, snoseći i odgovornost za pojačano optiranje.

To, a i još mnogo šta drugo što je potrebno istražiti i argumentirati, predstavljalo je jednu stranu medalje. To nas, međutim, nikako ne treba sprečavati da sagledamo i drugu, našu vlastitu, uz objektivno i argumentirano ocjenjivanje vlastitih ozbiljnih nepravilnosti: pritisaka, zloupotrebe vlasti i metoda prisile.

Zbog nastalog teškog stanja koje je počelo devalvirati pojedine bitne tekovine NOP-a, upućena je od strane CK KPJ, na prelazu 1950. i 1951. godine, u Istru i Rijeku posebna Istražna komisija na čelu s Vidom Tomšič koja je utvrdila brojne nepravilnosti, diskriminatorne postupke i zloupotrebe na osnovi kojih je slijedila politička, pa i sudska odgovornost znatnog dijela njihovih počinitelja pa i naredbodavaca.

Naša je obaveza da o tome Izvještaju, i ne samo o njemu, otvoreno i s punom odgovornošću raspravljamo, jer nas na to, pored ostalog, obavezuju visoke moralne vrijednosti oslobodilačkog rata naroda Istre i Rijeke, a posebno rujanske Pazinske odluke, čiji jubilej upravo obilježavamo.

Na kraju, uvjeren sam da dijelim zadovoljstvo svih živih sudionika NOB-a Istre i Rijeke, što smo u »Novom listu« i »Glasu Istre« od 24. rujna ove godine mogli pročitati i sljedeće rezoniranje povjesničara Petra Strčića:

»Kada se sa znatnoga vremenskog odstojanja, od 45 godina osvrnemo unatrag - događaji u Pazinu rujna 1943. na tren nam se učine kao nešto legendarno - vremenski udaljeno, gotovo u mitskim relacijama. A i jeste to već prava i nevjerovatna legenda, neponovljiva povijest, poput svakoga herojskog doba koje se veoma dugo čekalo i dočekalo.« Zatim je istakao da odluke o sjedinjenju ostaju »dio presudnih sadržajnih kretanja kojih kreatori i sudionici nisu uvijek svjesni, a pred čijom veličinom kasniji naraštaji, kao naknadni promatrači prošloga, ostaju bez daha.«

Nadam se da ćemo mi ovdje prisutni ipak ostati s puno daha da bismo bili u stanju pozdraviti i ovakve ugodne »neuobičajene i specifične pojave«, da i naši oprobani povjesničari poput Petra Strčića mogu, bar na momente, zaboraviti striktna racionalna pravila historiografije i zaći u romantične sfere mitova i legendi.

Kad su u pitanju povijesne Pazinske rujanske odluke o sjedinjenju i slobodi - eto, neka i to bude dozvoljeno i srdačno pozdravljeno.

SUMMARY

THE HISTORICAL IMPORTANCE OF THE DECISIONS OF 13TH SEPTEMBER 1943 MADE BY THE REGIONAL NOO OF ISTRIA

Ljubo Drndić

As a participant in the events leading to the announcement of the Pazin decisions of 13th September, 1943, the author presents his own views on these events in addition to official assessments and interpretations. He also describes the National Liberation Struggle of Istria in its entirety and takes a look at the developments in the aftermath of the SWW.

The said Decisions, the author points out, were made at the local level in actual application of the peoples' right of self-determination. Without waiting for an approval by higher partisan authorities and in response to the will of the people, the Regional NOO (National Liberation Committee) and the Communist Party leadership of Istria decided on their own to unite with Croatia and Yugoslavia. On other occasions, too, reactions by higher authorities failed to come, so the above is not the only example of how Istrians were taking crucial matters in their own hands. It is along these lines of independent decision-making that the first Communist Party leadership of Istria was formed and many other initiatives taken, such as, to mention only few, to elect an Italian representative to the party leadership, to send Istrian representatives to participate with fully equal rights in the 1st session of ZAVIHOH (Anti-Fascist Council for National Liberation of Croatia), to set up Istrian partisan units in the adjoining regions where many Istrians were fighting, etc. The idea to form an Istrian battalion met no response until the capitulation of Italy, but the leaders of the National Liberation Movement of Istria, again independently, set about organizing a network of partisan combat units, local national liberation committees, groups of anti-fascist women and young people, as well as printing proclamations and the first issues of *Glas Istre* (Voice of Istria), etc. All this provides ample evidence that the

15th of September in Pazin was not a »random and spontaneous« event, as often described later on, and is at once the best answer to those who argue that no national liberation movement was under way in Istria in the period preceding the capitulation of Italy.

The main reasons for such misconceptions and misinterpretations the author finds in the lack of understanding for the specificities of the then Istrian situation. Thus the categories such as ustashas, chetniks or the white guard were more or less unknown in Istria, whereas populism in the style of the Narodniki movement, non-existent in other parts of Croatia and Yugoslavia, were deeply rooted in Istria. Further, there were two side-by-side communist parties in Istria: the Communist Party of Italy and the Communist Party of Yugoslavia, ideologically often at loggerheads, but also showing sense for tolerance and patient cooperation. Many Italian communists joined the ranks of the Communist Party of Croatia, especially after the Pazin decisions, just as many Croats, the revolutionaries of Istria and Rijeka, had been in the Communist Party of Italy at the time of the fascist dictatorship. It is worth noting that a rather unique phenomenon took place in Istria: the Communist Party of Yugoslavia and Croatia respectively, originated on the revolutionary traditions of another communist party, that of Italy, and the traditions of the local populist movement, organized a massive anti-fascist uprising.

As for the post-war developments involving a large-scale exodus of Italians, as well as many Croats and Slovenes, to Italy, the author feels that the blame for it can be put on both Yugoslavia and Italy and that 40 years or so elapsed since then is a distance big enough for an unbiased judgement.

RIASSUNTO

CRONISTORIA E SIGNIFICATO DELLE DECISIONI DEL COMITATO CIRCONDARIALE DI LIBERAZIONE POPOLARE PER L'ISTRIA DEL 13 SETTEMBRE 1943

Ljubo Drndić

Nell'ottica di chi ha partecipato in prima persona alla preparazione, approvazione e pubblicazione delle decisioni emanate a Pisino il 13 settembre 1943, l'autore, oltre alle valutazioni ed alle interpretazioni ormai note, propone una propria visione di quegli eventi, delle circostanze in cui si sono svolti, aggiunge delle note riferite all'intera Lotta Popolare di Liberazione in Istria ed agli avvenimenti dell'immediato dopoguerra.

Sottolinea che le Decisioni relative alla congiunzione furono il risultato dell'esercizio creativo del diritto dei popoli all'autodeterminazione: il Comitato Circondariale di Liberazione Popolare e la prima dirigenza di Partito dell'Istria, facendo proprio il volere del popolo, emanano in autonomia la decisione del congiungimento, senza attendere il consenso dei fori superiori. Poiché le risposte dei fori superiori spesso, anche in altre occasioni, non arrivavano per niente, non è stato l'unico esempio di autonomia decisionale. In questo modo è stata formata la prima dirigenza di Partito per l'Istria; così sono state promosse altre iniziative: di eleggere nella dirigenza del Partito un rappresentante degli Italiani; di fare in modo che i delegati istriani intervengano a pieno titolo dalla I Sessione dello ZAVNOH (Consiglio Territoriale Antifascista di Liberazione Popolare della Croazia); di costituire un battaglione istriano o una brigata nell'ambito delle formazioni militari litoraneo-montane nelle cui file militavano molti combat-

tenti istriani, eccetera. L'idea di formare un battaglione istriano (o una brigata), non trovò eco fino alla capitolazione dell'Italia, ma la dirigenza del Movimento Popolare di Liberazione dell'Istria, sempre in modo autonomo e di propria iniziativa, avvia l'organizzazione di una rete di gruppi d'assalto partigiani, la costituzione di comitati popolari di liberazione, la costituzione di organizzazioni femminili e giovanili; la stampa di manifesti, dei primi numeri del «Glas Istre», e via dicendo. Tutto ciò sta ad attestare che il 13 settembre di Pisino non si è verificato «per caso e spontaneamente», come venne affermato più tardi molto spesso; ed, al contempo, è la risposta alle asserzioni secondo cui il Movimento Popolare di Liberazione, in effetti, nemmeno esisteva in Istria prima della capitolazione dell'Italia.

Le ragioni di siffatti modi di concepire e di interpretare in maniera deformata, secondo l'autore, vanno cercate innanzi tutto nel non voler rendersi conto dell'originalità e della specificità della situazione istriana dell'epoca: in Istria, ad esempio, erano praticamente sconosciuti termini come «domobrani», «ustascia», «guardie bianche», «cetnici», eccetera. Di riscontro il termine «patriottismo» (narodnjaštvo nell'originale, n.d.t.), che non era conosciuto nelle altre parti della Croazia e della Jugoslavia, in Istria era profondamente radicato. Inoltre, nel Movimento Popolare di Liberazione in Istria, esistevano contemporaneamente due partiti comunisti: il PCI ed il PCJ, tra i quali si verificano spesso conflitti ideologici, ma esisteva anche in pratica una collaborazione fatta di tolleranza e di pazienza. I comunisti italiani, specie dopo le decisioni di Pisino, aderirono al PC della Croazia, come al tempo della dittatura fascista molti rivoluzionari Croati dell'Istria e di Fiume erano entrati nelle file del PCI. In Istria, inoltre, era avvenuto un fenomeno del tutto originale: il PCJ, rispettivamente il PCC aveva condotto un'insurrezione antifascista delle più ampie dimensioni sulla scia delle tradizioni rivoluzionarie di un'altro partito comunista, il PCI, e delle tradizioni del patriottismo («narodnjaštvo»).

Quanto agli sviluppi seguiti dagli avvenimenti del dopoguerra, specie per quanto riguarda le opzioni di una gran parte della popolazione italiana, ma anche di molti Croati e Sloveni, a detta dell'autore la colpa è sia della parte jugoslava che dalla parte italiana e che un lasso di tempo di quarant'anni è sufficiente per un'interpretazione obiettiva e distaccata di quel periodo.